

ХУДОЖНЯ РЕАЛІЗАЦІЯ РЕЛІГІЙНОГО ДУАЛІЗМУ В УКРАЇНСЬКОМУ ТА ЯПОНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРИ: ТИПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Д.М. Мельникова, С.А. Цікавий

Резюме. Упредставленому дослідженні вивченій взаємозв'язок християнської та язичницької традицій в українському фольклорі та буддистської та синтоїстської традицій у японському. Виявлено, що християнського впливу українська народна творчість зазнає тільки частково, язичницька основа суттєво переважає, зберігаючи за собою значно більшу частину традицій. У японців буддизм займає набагато більший «простір» у фольклорі. Нова релігія тісно переплітається з синтоїстською традицією, запроваджуючи нові сюжети та мотиви.

Ключові слова: двовір'я, язичництво, християнство, синтоїзм, буддизм.

Поняття «двовір'я» є специфічним як для української, так і для японської культури. Типологічний аспект, зокрема, синкретизм язичницької та християнської і синтоїстської та буддистської традицій у фольклорах названих країн, є мало дослідженим. Це зумовлено насамперед тим, що впливи на народну творчість кожної з релігій найчастіше розглядаються окремо.

Типологічне зіставлення виявів двовір'я в різних світових культурах – тема майже не досліджена. І якщо українське двовір'я і його головні вияви знайшли відображення у працях багатьох вітчизняних науковців (М. Грушевський, С. Килимник, К. Сапіга), то цей ж самий аспект японської культури є майже не осмислений на українському науковому ґрунті. Серед російських наукових праць найбільш ґрунтовною роботою за цією темою є «Буддизм и японський фольклор» А. Садокової. Подібне дослідження є доцільним, бо воно дає можливість виокремити унікальні особливості та невисвітлені вияви двовір'я культур кожного з даних народів.

Під час дослідження обраної теми ми маємо виявити вплив кожного з релігійних аспектів на їхні функції у народній традиції, значення у культурі загалом, визначити спільні риси в процесі закріплення двовір'я у фольклорі.

Практичне значення курсової роботи визначається можливістю використання її положень і результатів у наукових дослідженнях, у різноманітних публікаціях, а також використовуватися в шкільній практиці під час викладання факультативу світової усної народної творчості.

В українській народній традиції поєднання язичницьких та християнських елементів найяскравіше відображається в обрядовому фольклорі, а також у легендах. Як правило, це не тільки переплетіння певних звичаїв, а й наявність поганських та християнських символів, і нерідко відбувається заміна одних іншими. Через це релігійні погляди народускладають світоглядну основу «утвердження суспільного буття людини в умовах дуальності її існування, оскільки пропонує людині пріоритет потойбічного життя і таким чином виводить її за межі форм земної життєдіяльності» [1, с. 9].

М. Грушевський говорить, що двовір'я формується завдяки проникненню в глибину народних мас нової для них релігійної доктрини, християнізації народного життя і світогляду [2, 103]. Він зазначає, що після впровадження християнства «у людей являється пересвідчення про могутню силу різних святих осіб та можливість їх помочі в різних обставинах, їх імення з різними приписаними їм атрибутами вводяться до всяких магічних формул» [3, 9]. Цей дослідник акцентує увагу саме на заміні натуралістичних давніх образів християнськими в колядках та щедрівках. Але з цим не можна повністю погодитися через те, що в фольклорних творах не відбувається заміна тільки такого типу, християнський елемент входить до народних творів, але переважна більшість поганських компонентів залишається або трансформується:

Чи дома домагосподаренько?

Ой нам ся здає, що він є дома —
Входить з комори, застилать столи,
Бо ся надіє трояких гостей:
Єдного гостя — ясного сонця,
Другого гостя — ясен-місяця,
Третього гостя — дробен-дощика.
Ой що ж ти скажеш, яснее сонце?
«Ой як я зйду в неділю рано,
То ся зрадує весь мир на землі
(Весь мир на землі, йдучи до церкви).
І нижче:
Пане, господару, чи спиш, чи лежиш?
Ой коли ж ти спиш — Господь з тобою,
А коли не спиш — говори зо мною[2, 13].

З цих уривків видно, що центральне місце займає уособлення природи (розмова з місяцем, сонцем та дощем як з живими істотами), а «церква» та «Господь» лише вказують на переплетіння з християнською традицією.

Влучну думку висловлює М.І. Толстой: християнство лише частково знищило доволі вільну структуру язичництва. Побутове християнство дало можливість язичницьким міфологічним персонажам та уявленням статус «нечистої сили», яка протистоїть святій «хресній» силі [4, 11]. Таке протистояння дуже чітко можна побачити в обрядових діях у святах на кшталт дня Івана Купала.

Навіть у такому суто християнському святі як Великдень наявні язичницькі обряди, які беруть на себе християнські функції. Наприклад, традиція пасхального цілування чи христосування є пережитком давнього обряду радісної зустрічі членів общини, які після проведення довгої зими по маленьких групах зустрічались навесні. Ще більш глибоке коріння має обряд цілування хреста, ікон та ін. Це своєрідний обмін духом, силою з священними предметами, бо первісні люди вважали, що дихання – це сутність душі [5]. Численні образи язичницьких богів трансформуються під впливом християнства та поєднуються з новими образами християнських святих. Нерідко іменами нових покровителів називають давні свята, які відтоді вміщують у собі як християнські елементи, так і поганську традицію (день Спиридона приходить на 25 грудня – день Сонцеворота, свято Івана Купала вже у назві поєднує імена Іоанна Предтечі та язичницького бога Купала тощо).

Також за давніми повір'ями вважалося, що жителі підземного царства живуть у могильній тиші і дуже бояться будь-якого гвалту, дзвону, шуму тощо. Тому й на Великдень, коли дзвонили церковні дзвони, народ вірив, що таким чином відганяється усяка нечисть.

З Великоднем пов'язано багато народних прикмет та забобонів. Наприклад, якщо в цей день на небі хмари або йде дощ – буде врожай. Дитина, яка народиться в цей день, буде нещасливою. А душа того, хто вмере в той день, навпаки, отримує вічне блаженство в раю, бо в день свята Воскресіння Господнього ворота у царство небесне відкриті, і померлі на Великдень потрапляють туди [5].

Образ Божий переплітається з образом сонця. Так, на Поділлі вважають, що сонце є відблиском обличчя Бога – тому воно настільки яскраво святить. Найміцніший зв'язок християнства та язичництва зі значною перевагою останнього виявляється на Гуцульщині: кожен гуцул, побачивши сонце, яке сходить, здіймав головний убір і, повернувшись лицем на схід, віддавав йому глибокий поклін, хрестився й молився: «Слава тобі, Господи, за личенько твоє Господнє, що ся показало, праведне; слава Тобі, просвященне!».

Як зазначає К. Сапіга, «цього дня хлопці-гуцули водили своїх дівчат до річки й обливали їх водою – на красу й здоров'я, отримуючи за це писанку. Через цей звичай, який знають й у інших регіонах України, зокрема, на Поділлі, понеділок отримав назву «поливаний»[5].

Християнство було неспроможним ліквідувати цей язичницький звичай, тісно пов'язаний із весняним очищенням водою. Якщо у XV ст. він заборонявся взагалі, то вже у XVIII ст. не дозволяли обливати водою на Великдень лише тих людей, котрі не були присутні на заутрені.

Цього дня хлопці-гуцули водили своїх дівчат до річки й обливали їх водою — на красу й здоров'я, отримуючи за це писанку. Від цього звичаю, відомого й у інших регіонах України, зокрема, на Поділлі, понеділок здобув назву «поливаний» [5].

Численні давні звичаї знайшли своє місце і на свято Трійці. В народі Трійцю називали зеленою неділею, зеленими святками. За церковною традицією, перший день свята (неділя) – Духів день, другий – власне Трійця. За язичницькими уявленнями ліс допомагав людині, тому хату прикрашали різними рослинами-оберегами. Осика, наприклад, мала відвадити відьом [5].

Із зеленими святами пов'язано багато повір'їв про русалок. Як зазначає В. Давидюк, «справжня суть русального міфа збереглася в українському фольклорі лише в троїцькому обряді водіння куца та перейшла на деякі купальські ритуали». [6, 271]. На «куста» вбирали найвродливішу дівчину. В лісі дівчата роздягали її або залишали в одній сорочці, далі повністю вбирали в зелень. Водили її по селі «від хати до хати, де були дівчата», і за це отримували сиру, борошна тощо. Всі «подарунки» належали «кустові» [6, 166].

Розповсюдженим є повір'я про загадування русалками загадок дівчатам. Небезпечно було ходити в ліс, бо там можна зустріти русалок, які запитують: «Полин чи петрушка»? Якщо русалка почує «полин», то відповідь: «Сама ти згинь!» – і відпустить, а як дівчина скаже: «петрушка», то русалка: «Ти ж моя душка!», – і залоскоче дівчину до смерті [5]. Також відбувається змагання у відгадуванні загадок при виборі найкращої дівчини, і в багатьох випадках їх загадують саме русалки:

Ой біжить, біжить мала дівонька,
А за єю та русалонька.
Ти послухай мене, красна панночко,
Загадаю тобі три загадоньки.
Як угадаєш – до батька пушу,
Не угадаєш – до себе візьму... [6, 169]

Взагалі троїцькі обряди за уявленнями додавали здоров'я людині й родючості полю, берегли хату від зла. Не залишились поза увагою і свійські тварини. На Волині громадські пастухи на Трійцю прикрашали корів вінками (щоб добре доїлись).

У японському фольклорі відбувався чіткий розподіл функцій за синтоїтськими та буддистськими божествами. Боги синто, що первісно були пов'язані із сезонною циклічністю та календарними традиціями й обрядами, відповідали за достаток і врожай[7, 105]. Будди ж, за уявленнями японців, забезпечували праведникам щасливе буття саме в цьому житті, регулювали стан здоров'я та навколишнього середовища [9, 274]. Проте прибічником буддистських заповідей був саме синтоїтський ками [8]. Під впливом синтоїтської традиції, згідно з якою вклонялися предмету-заступнику, статуї будд та бодгісаттв наділялися магичною силою. Вони могли оживати, розмовляти, творити дива. Саме тому в Японії є традиція одягати буддистські скульптури в храмах у шапки та шарфи [10, 103]. А статуї, що знаходяться на горі Коясан, всі, хто там буває, обливають водою: за уявленнями, будди й бодгісаттви взяли на себе людські гріхи й тому горять у пеклі. Холодна вода ж допомагає їм перемагати біль [8].

Буддистські й синтоїстські традиції переплітаються й у легендах, де фігурує володар водної стихії Дракон. Це один з найпопулярніших божеств японських народних вірувань, що керує дощами й тайфунами та оберігає врожаї. Як зазначає А. Садокова, нерідко цей образ у фольклорних творах пов'язується з буддистськими храмами. Наприклад, у легенді «Дзвін з палацу Дракона», морський дракон захотів мати в своєму царстві дзвін з храму Сеннендзі та намагався досягти цієї мети різноманітними способами: оглушав сільських мешканців безперервним звучанням дзвону, надсилав нічні видіння настоятелю, погрожував зруйнувати храм. Священик вирішив підкоритися й віддав дзвін. За це він отримав нагороду: навчився вгадувати час тайфунів, штормів, приливів та відливів, допомагав рибалкам та міг врятувати врожай від небезпеки та загибелі [11].

На рівні казкового дива в японському фольклорі репрезентується ідея переродження. Саме завдяки буддизму в народних творах з'являється мотиви жорстоких вбивств та перевтілення у новій якості, нерідко ще більш прекрасній. За синтоїстською традицією всі померлі перевтілювались на камі (божества). Незважаючи на те, була то праведна людина або лиходій, всі буди гідні однакових почесей з боку свого роду. Але після проникнення цієї ідеї почали з'являтися казки про те, як злий багач знов народжується мавпою і т.п. [8]. Часто мотив переродження служив у казках і легендах для щасливої кінцівки. Наприклад, у «Сказанні про О-Тей» реалізуються буддистські уявлення про долю та зв'язок між нареченими, який є настільки міцним, що головні герої не втрачають його через кілька перероджень. О-Тей, наречена Нагао, помирає у п'ятнадцять років, але перед смертю говорить Нагао, що вони знов зустрінуться в цьому світі. Через сімнадцять років він зустрів дівчину, дуже схожу на його померлу наречену, і сказав їй про це. Дівчина згадує своє ім'я з минулого життя, ім'я нареченого й всі подробиці їхньої останньої розмови. Вони одружилися, але після того жодного разу вона більше не згадала про своє переродження [11].

Цікаво, що в цій легенді також переплітаються буддистські й синтоїстські обряди. Нагао замовив каліграфу поминальну табличку, де написав цокумію своєї нареченої (мирське ім'я, отримане за життя), тому що повірив в її слова та чекав «повернення». Це суперечить буддистській традиції, бо на таких табличках пишуть каймію (німе ім'я) або хомію (законне ім'я, яким називають людину тільки після смерті).

З японським оповідним фольклором пов'язана ще одна характерна особливість: синтоїстські божества несли спокій та радість, а чаклунство та нечисть (наприклад, перевертні) могли потрапити тільки через буддистські храми. Незважаючи на те, що саме молитвою та вірою можна було вигнати злих духів, так звані «страшні» дива закріпились у свідомості японців саме за буддизмом. Нерідко зустрічається сюжет про те, як у буддистському храмі з'являється перевертень, що насилає хворобу або морок, після чого парафіяни перестають відвідувати храм. Як правило, знаходиться сміливець, що виганяє перевертнів.

Досить поширеними є легенди, дійовими особами яких стають перевертні, переважно борсуки та лисиці. Вони перетворюються на монахів або настоятелів та задурюють парафіян [8]. Однак зустрічається твори, у яких перевертні постають в ролі помічників настоятелів, особливо коти, з якими в Японії пов'язано багато забобонів.

В одній з легенд зустрічається мотив перетворення поганого священика, який зневажав свій святий обов'язок та після смерті був покараний: він перетворився на чудовисько – демона-людожера, що поїдав трупи людей у тому селі, де колись він був настоятелем. Від цього прокляття демона рятує інший священик, який став свідком цього жахливого ритуалу та молитвами звільнив людожера [11].

Також у японському оповідному фольклорі є твори, де вказується можливість проникнення злих духів у буддистський храм. Наприклад, у дуже відомій легенді про МімінашіХьойчі. Сліпий співець Хьойчі живе у храмі, куди його запросив настоятель, який

високо оцінив талант та майстерність музики. Коли одного разу священник уходить ввечері для проведення поховального ритуалу, у храмі з'являється посланець від знатних панів. Але потім слуги, що прослідкували за сліпим, виявляють, що Хьойчі співає не для захоплених його талантом аристократів, а для злих духів на цвинтарі. Для врятування співця священник розписує все його тіло текстами священних сутр. Коли прийде посланець, Хьойчі має не рухатись і не відповідати ні в якому разі. Посланець не бачить сліпого, тільки його вуха, бо на них священник не написав молитви. Злий дух відриває вуха Хьойчі, щоб віддати своїм панам та йде. Співець у безпеці, але тепер він залишився без вух, хоч потім й одужав. Тому після цього випадку його стали назвати Безвухим (Мімінаші) [11].

Таким чином, можна сказати, що в українській обрядовій традиції християнський аспект головним чином бере участь у найменуванні свят, певні предмети й атрибути використовуються в обрядах суто язичницького характеру (ніж, паски з Великодня, крашанки), багато язичницьких звичаїв набувають християнського сенсу, трансформуються та сприймаються вже як первісно християнські (вигнання злого нечисті дзвонами, обряд поливання водою, христосування тощо). Язичницький ж компонент значно переважає в обрядовій творчості християнській.

У японському фольклорі синтоїстський аспект виявляється у всьому, що пов'язано з природою (календарні традиції, врожай, тайфуни, дощі тощо), будди ж забезпечували щасливе мирське життя. Синтоїстські божества несли спокій та радість, злі духи могли виявитися через буддистські храми, що стало основою для так званих «страшних» легенд. Камі нерідко брали на себе функції будд та бодгісаттв, «проповідували» буддистські заповіді. Завдяки проникненню буддизму в японський фольклор у народній творчості реалізується релігійно-філософська ідея переродження.

Отже, можна сказати, що в обох культурах виявляється риси національного світогляду, пов'язані саме з релігійним світосприйняттям. У кожному фольклорі спостерігаємо певні аспекти, які є унікальними та можуть реалізуватися тільки в межах однієї культури та характеристики, що є типовими для обох культур.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Виговський Л. А. Релігія як суспільно-функціонуючий феномен : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філос. наук : спец. 09.00.11 "Релігієзнавство" / Л. А. Виговський. – К., 2005. – 34 с.
2. Грушевський М. С. Історія української літератури : в 6 т., 9 кн. / Михайло Сергійович Грушевський ; [упоряд. В. В. Яременко]. – К., 1993. – Т. 1. – 391 с.
3. Грушевський М. С. Історія української літератури : в 6 т., 9 кн. / Михайло Сергійович Грушевський ; [упоряд. В. В. Яременко]. – К., 1994. – Т. 4, Кн. 2. – 319 с.
4. Толстой Н. И. Очеркиславянскогоязычества (Традиционнаядуховная культура славян. Современныеисследования) – М., 2003. – 315 с.
5. В. К. Сапіга. Українські народні свята та звичаї// <http://sviato.in.ua/texts/sapiga.php>
6. Давидюк В.Ф. Первісна міфологія українського фольклору . – Л., 2007. – 166-277.
7. Боги, святилища, обряди Японії. Енциклопедія синто / ред. Смирнов И.С. – М., 2010, - 337 с.
8. А.Садокова. Буддизм и японський фольклор/
http://www.prazdnikimira.ru/articles/religious_holiday/buddizm/japan_folk/
9. Енциклопедія "Японскаямифология". Сост. О.Юрьева, Н.Ильина – М., 2007. – 460 с.
10. Дэвис Х. Мифы и легендыЯпонии. – 2008. – 376 с.
11. Японские средневековые сказания. СборникХэрай// <http://www.bibliotekar.ru/heray/>